

TARİHTE KIBRIS

I

Yayın No

1

Takım Numarası

1

ISBN

978-605-67945-0-6

İstanbul 2017

Editör : Osman KÖSE

Mizanpaj ve Kapak Tasarımı

Büşra ARGİN

Baskı Tarihi

Ekim 2017

Baskı Yeri

İmak Ofset

Sertifika Numarası

12531

D9KUZ10BE5 REKLAM ORGANİZASYON MATBAACILIK
BİLGİSAYAR TEKSTİL KONFEKSİYON GIDA EĞİTİM HİZMETLERİ
SANAYİ VE TİCARET ANONİM ŞİRKETİ

Balat Mah. Sıhhiye Cd. Office4200 No:2/33

Nilüfer/BURSA

T: 0 224 451 7 140

F: 0 224 453 4 157

www.dokuzonbes.com

TARİHTE KIBRIS

(İlkçağlardan 1960'a kadar)

1.CİLT

Editör

Prof. Dr. Osman KÖSE

TARİHTE KIBRIS

(İlkçağlardan 1960'a kadar)

Editör

Prof. Dr. Osman KÖSE

Birinci Baskı

Baskı:

Tereke Defterlerine Göre Tanzimat Döneminde Kıbrıs'ta Gayri Müslimlerin Sosyo Ekonomik Durumu

Doç. Dr. Fahri YETİM
Osmangazi Üniversitesi / Eskişehir

Giriş

Modernleşme dönemi içinde Osmanlı Devleti'nin sosyal ve iktisadi açıdan geçirdiği değişimin incelenmesi bu açıdan farklı parametrelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Son dönemler Osmanlı kaynakları içinde Şer'iyye sicilleri ve bu siciller arasında bulunan Tereke defterleri, Osmanlı Devleti'nin modernleşme süreci içinde geçirdiği iktisadi, sosyal ve kültürel değişimin anlaşılmasında vazgeçilmez nitelikte kaynak grupları içinde yer alır. Şer'iyye sicilleri esas itibarıyla Osmanlı hukuk sistemindeki mahkeme kayıtları olup; toplumsal anlaşmazlıklar sonucu ortaya çıkan davaları, vakfiyelerin tescil ve vazife tayinleri, İslam hukukunun muamelat kısmına taalluk eden ve bugün noterlerce görülen her türlü kefalet, vekalet, borçlanma gibi akitler, miras hukukuna ait meselelerin kayıtları, asayiş sorunlarıyla ilgili durumlar, sefer sırasında menzillerin tanzimi ve sefer kaçaklarının tedibi, belediyecekte narhların teftişi, arazi, emlak alım satım işlemleri, tapu işlemleri, çeşitli konulara ilişkin fetvalar ve tabii afetler durumundaki kayıtlar...gibi çok yönlü meselelerin kayıtlarının tutulduğu kaynaklardır¹. Diğer adı muhallefat olan tereke ise, Osmanlı miras hukukunda ölen kişilerin geride bıraktıkları mallar için kullanılan bir terimdir. Osmanlı hukuk sisteminde ölen kişilerin geride bıraktıkları mal ve ya eşya kadıların maiyetinde kassam denilen görevliler tarafından kayıt altına alınır ve mirasçılara paylaşılır. Bu taksim işlemi sivil kesimde isteğe bağlı iken askeri kesim için bir zorunluluktur. Buna rağmen bizim çalışmamızda belge olarak kullanılan tereke kayıtları büyük bir çoğunlukla sivil kesime aittir. Kişinin vefatıyla birlikte hemen mal varlığının tespiti yapılır. Teçhis ve tekfin masrafları karşılandıktan sonra ölen şahsın varsa borçları ödenir, mal varlığı borçlarını karşılamıyorsa alacaklılar terekeden hisseleri oranında hak sahibi olurlardı. Bu işlem yapıldıktan sonra kalan mallar mirasçılar arasında pay edilirdi.

Tereke kayıtları Osmanlı sosyal ve iktisadi tarihi açısından zengin bilgi içeren kaynaklardır. Ölen kişinin kimliği yanında aile durumu, eş ve çocuk sayısı, menşei, varsa ünvanı, meslek ve görevleri, servetinin miktarı ve dağılımı, menkul ve gayri menkul mallar, nakit para, ziynet eşyası, kitaplar, borç ve kredi ilişkileri, köle ve cariyeler, mehir ve nafaka, para rayiçleri, mal ve eşya fiyatları gibi konularda ayrıntılı bilgiler bu kayıtlarda yer alan bilgiler arasındadır².

Tanzimat'la başlayan ve giderek yapısal boyutlara ulaşan değişim süreci orta ve uzun vadede yeni ekonomik ve siyasi sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kökenleri 18. Yüzyıl ıslahatlarına kadar uzanan Osmanlı modernleşmesi içinde Tanzimat dönemi (1839-1876), topyekün bir değişim konsepti içermesi dolayısıyla özel bir önem taşır. Merkezîyetçi bir devlet anlayışını ön plana alan bu değişim projesi, bu yönde yeni bir idari yapılanmanın yanında hukuk sistemi ve ekonomide de kendisini hissettirmiştir. Mahalli idarelerin yeniden düzenlenmesi, yeni meclislerin oluşturulması, yeni ticaret kanunları ve arazi kanunnamesi (1858), hukuk sisteminde müslim-gayri müslim farkının giderek ortadan

¹ Şer'iyye sicilleriyle ilgili geniş bilgi için bkz. Cahit Baltacı, "Şer'iyye Sicillerinin Tarihsel ve Kültürel Önemi", *Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu*, İstanbul ts., s. 127-130.

² Tahsin Özcan, "Muhallefat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 30, İstanbul 2005, s. 407.

kalkması bu dönemin temel değişim parametreleri arasında yer alır. Bu değişimin henüz başlangıç aşamasında bulunduğu Tanzimat'ın ilk yıllarında Şer'iyye sicilleri içinde Tereke kayıtlarına göre Kıbrıs örneğinde gayri müslim kesimin sosyo-ekonomik durumunun ana hatlarıyla ortaya konulması, bu dönemde Osmanlı Devleti'nin genel durumu hakkında bir fikir vermesinin yanında sonraki dönemlerde görülecek mülkiyet ilişkilerinde değişimin niteliklerinin anlaşılmasına da katkı sağlayacaktır.

Tereke örnekleri

Bu çalışmada Kıbrıs Şer'iyye Sicilleriyle ilgili 1255/1839, 1256/1840, 1257/1841, 1258/1842 ve 1289/1872 yıllarına dair 35, 38 ve 39 numaralı defterlerde yer alan 43 adet gayri müslim tereke kaydı incelenmiştir. Bir karşılaştırma yapma imkânı açısından aynı defterde Müslümanlara ait 40 kişinin tereke kaydı da tablo olarak verilmiştir. Bu kayıtlarda genel olarak tereke sahibinin mesleği, görev ve ünvanını belirten bazı ibareler yer almaktadır. Bunlar arasında mumcu, hekim, karakulu, keşiş ve saatçi gibi mesleklere rastlanmaktadır. Bazen meslek ve unvan birlikte geçmektedir. Örneğin Asakir-i Mansure Hekimi Andaliko gibi. Müslim tereke kayıtlarında ise, Limasol Zabiti, Nakibüleşraf, kaymakam, bakkal, hafız, hacı, boyacı, debbağ, ağa... gibi sıfat ve unvanlara rastlanılmaktadır. Terekede ayrıca tereke sahibinin aile yapısı eşi çocuk sayısı çeşitli mal varlığı ile ilgili bilgiler yer almaktadır.

Tereke kaydında mal varlığıyla ilgili bilgilere göre çeşitli ev eşyaları³ (çuval, kantar, demir sahan, küp, kazgan, dolap, tencere, zenbil, süzecek, terazi, sandık, balta, keser, boyalı iplik, şamdan, kutu, fener, mangal, desti,...) çeşitli giysiler (şalvar, sarka, cebe); çeşitli gıda ve ihtiyaç maddeleri (pirinç, böğrilce, sisam, fasulye, zeytin yağı, kalıp bal mumu) ve çeşitli gayri menkul (dükkan, mülk, arsa, zeytin ağacı) ve belirli miktar nakit para türünden zengin bilgiler yer almaktadır⁴.

Tereke kayıtlarıyla ilgili bilgiler konusunda kapsamlı bir örnek teşkil edebilecek belgelerden biri olarak bu dönemin önemli devlet adamı Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın terekesi gösterilebilir. Prof. Dr. Musa Çadırcı tarafından incelenmiş olan bu tereke bir Osmanlı üst düzey devlet adamının mal varlığı hakkında yeterli fikir vermektedir. Buna göre mal varlığı listesi yaklaşık on beş sayfa tutan terekenin genel dökümü sonunda masraflar çıkarıldıktan sonra geriye kalan 1.493.888 guruşluk miktar eşi, oğlu ve kızları arasında paylaştırılmıştır⁵. Bizim burada örneklerini vereceğimiz tereke örnekleri ise adeta bunun minyatürü görünümündedir.

Konumuz açısından gerekli olan hususlardan biri de bu dönemde Kıbrıs'ın nüfus yapısıdır. Bu açıdan bakıldığında yapılan ilk sayım verilerine göre tablo aşağıdaki gibidir.

³ Ortalama bir Osmanlı evi baz alındığında tereke kayıtlarında yer alan mal varlığının kategorik dağılımı şu şekildedir: Ev eşyaları, sergi ve döşemeler, yatak takımları, mutfak takımları, yiyecek malzemeleri, keyif ve koku verici aletler, temizlik aletleri, aydınlanma aletleri, silahlar, hayvan ve hayvan takımları, kitaplar, saatler, diğer ev eşyaları, giyim kuşam, iplik ve kumaşlar, baş giyecekleri, iç ve dış giyecekler ve ayakkabı...Ömer Demirel, Muhiddin Tuş, Adnan Gürbüz, "Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev, Eşya ve Giyim Kuşam (XVI-XIX. Yüzyıllar)", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C. II, Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu, Ankara 1992, s. 703-723.

⁴ *Kıbrıs Şer'iyye Sicilleri* (Bundan sonra KŞŞ şeklinde verilecektir.) KŞŞ, 38/32.

⁵ Musa Çadırcı, "Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın Terekesi", *Belgeler*, C.11, S.15, Ankara 1979, s. 148. Bu çalışmadaki verilere göre 1 İngiliz lirası 154 kuruş, 28 para ve 1 Osmanlı lirası 140 kuruş değerindedir.

H. 1246 (1831) TARİHLİ NÜFUS DEFTERLERİNE GÖRE KIBRIS'IN NÜFUSU MÜSLİM VE GAYRİ MÜSLİM YÜZDE ORANLARI⁶ Tablo 1.

KAZA	MÜSLİ M	%	GAYR İ MÜSLİM	%	YEKÜ N
KIBRIS (GENEL TOPLAM)	15.585	34. 4	29.780	65. 6	45.365
LEFKOŞA	3511	60. 8	2264	39. 2	5775
DAĞ	396	15. 6	2149	84. 4	2545
DEĞİRMENLİ K	578	18. 6	2253	81. 4	3101
OMORFA	586	23	1935	77	2521
DİBKARPAZ	696	37	1171	63	1867
MAGOSA	372	26	1064	74	1436
LEYMASON	480	22	1745	78	2225
PİSKOPI	408	41	596	59	1004
GİLAN	288	23	968	77	1256
EVDİM	484	42	669	58	1153
GİRİNYE	792	25	2230	75	3122
BAF-KUKLA	1462	39	2324	61	3786
LEFKE	673	26	1922	74	2595
TUZLA	1785	32	1922	68	5551
MESARYE	1966	38	3160	62	5126
HIRSOFİ	1108	48	1194	52	2302

Tablodan da görüldüğü gibi Tanzimat dönemi öncesinde Kıbrıs'ın genel nüfusu yaklaşık 45.000 kişi civarındadır. Osmanlı Devleti'nin bu adayı fethettiği tarih olan 1571'den itibaren çeşitli dönemlerde uygulanan göç ve iskân politikalarıyla adadaki Müslüman nüfus bu dönemde yaklaşık 15.500 civarında

⁶ Osmanlı İdaresinde Kıbrıs, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2000, s. 93.

olup yaklaşık % 35'lere ulaşmıştır. Gayri müslim tarafın nüfus durumu zaman içinde buraya yapılan sürgün uygulamalarından da etkilenmiştir. Zira bu unsur açısından Kıbrıs ideal bir uygulama bölgesi durumunda olmuştur⁷. Bu uygulamada buradaki hayat şartlarının zorluğu ve buradan kaçmanın güçlülüğü etkili olan faktörler arasında yer almıştır. Nüfusa dair bu veriler seçtiğimiz dönemden yaklaşık 10 yıl öncesine aittir. Bu süre içinde nisbi değişikliklerin olduğu muhakkaktır. H. 1248 (1833) tarihli Temettuat defterleri ve bunları tamamlayan vakfiye kayıtlarına göre Kıbrıs'taki arazinin yaklaşık yarıya yakını Müslümanların tasarrufunda bulunmaktadır. Kıbrıs genelinde bulunan 21.182 hanenin 6.931'i Müslümanların, 14.251'i ise gayri müslimlerindir. Hane sayısı açısından müslümanların oranı % 33'tür⁸.

Osmanlı Devleti'nde gayri müslimler İslam devlet geleneğinde olduğu gibi zımmi statüsünde bulunuyorlardı. Bu statüye göre bazı siyasi haklar dışında bütün medeni ve amme haklarında Müslümanlarla eşit haklara sahip olurlar ve onlar gibi bütün özel haklardan faydalanırlardı. Zimmilerin her türlü can ve mal güvenlikleri tebaası olduğu devletin güvencesi altındadır. Zimmilerin inanç ve ibadet özgürlükleri, ikamet ve seyahat hakları, ticaret yapma hakları bulunmaktadır. Zimmiler evlenme, boşanma, miras, vasiyet gibi aile hukuku ile ilgili konularda kendi hukuklarına sahiptirler. Zimmilerde bu gün için özel hukuka giren konular Osmanlı Devleti'nde dini işlerden sayılmıştır. Din adamları verilen beratlarla bu konularda kendi dini kurallarını uygulamakla yetkili kılınmıştır. H. 1236 (1820)'de Kıbrıs Başpiskoposu Yuvakim'in arzı ile tayin edilen metropolit Domaskinos'a verilen berat buna örnektir⁹. Bütün bu hakları ve buldukları statüleri karşılığında cizye adı verilen vergiyi ödemekle mükelleftirler. Ancak kadınlar, çocuklar, yaşlılar, çalışmayacak kadar hasta olanlar bu vergiden muaf tutulmuşlardır. Osmanlı millet sistemi içinde zimmiler din ve mezheplerine göre tasnife tabi tutulmuşlar ve Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler olmak üzere üç ayrı millet şeklinde kategorize edilmişleridir. 18. Yüzyıldan itibaren Katolikler ve Protestanlar da millet sistemi içindeki yerlerini almışlardır¹⁰. İstanbul'un fethinden sonra Rumeli ve Anadolu'nun yanında Mısır, Suriye, Filistin, Kıbrıs ve Rus Ortodoksların idaresi İstanbul'daki Rum Ortodoks Patrikliğine bağlanmıştır¹¹. Osmanlı millet sistemi yüzyıllar boyunca başarılı bir şekilde işlemiş ve modern toplumdaki azınlık statüsünün aksine bu unsurlar kültürel kompartımanlar içinde oldukça az bir çatışma ortamında kimliğini koruyarak asimile olmadan yaşayagelmişlerdir¹².

Tanzimat dönemi tereke kayıtlarına göre bu dönemde gayri Müslimlerin sosyal ve ekonomik durumlarıyla ilgili olarak seçtiğimiz 43 adet örnekten oluşan tablo ile bu konuda fikir verebilecek durumdadır.

⁷ Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler*, Tuhan Kitabevi, Ankara 2001, s. 140.

⁸ *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs*, s. xxxvii.

⁹ Gülnihal Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarını Hukuki Durumu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s. 14.

¹⁰ Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, Risale Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 69.

¹¹ İhsan Karataş, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı*, Bursa Örneği, Kubbealtı Yayınevi, İstanbul 2009, s.27.

¹² İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi", *Türkler*, C. X, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 217.

Tablo 2. GAYRİMÜSLİM TEREKE KAYITLARI VE YEKÛN MİKTARLARI

SIRA	DEFTER	SAYFA	TARİH	TEREKE SAHİBİ	CEM'AN	BAKİ Lİ'T-TAKSİM
1	38	32	21 R. ahir 1255	Mumcu Eci Çirkako	9571 guruş	4337 guruş
2	38	55	14 Şaban 1255	Hristallo bint-i Eci	1198 guruş	-borç 637 guruş
3	38	71	15 Şevval 1255	Andoliko ve veled-i	1549 guruş	1382 guruş
4	38	100	20 Safer 1256	Karakulu Keşis	3881guruş	-borç 1086 guruş
5	38	107	9 R.ahir 1256	Eci Sara bint-i Eci	3650 guruş	3553 guruş
6	38	148	11 Şevval 1256	Çirkako bint-i Papas	2432 guruş	2368 guruş
7	38	149	17 Şevval 1256	Pavli veled-i Nikola	840 guruş	818 guruş
8	38	154	12 Zilhicce 1256	Hristoğlu veled-i Eci	1014 guruş	987 guruş
9	38	160	8 Zilhicce 1256	Kirkor veled-i Bedros	3826 guruş	-zimmet 3770 guruş
10	38	170	25 Zilhicce 1256	Mihail veled-i Yorgi	700 guruş	632 guruş
11	38	170	28 Zilhicce 1256	Yorgi veled-i Estasi	610 guruş	594 guruş
12	38	173	12 Muharrem	Nikolo veled-i Papa	800 guruş	779 guruş
13	38	174	21 Muharrem	Sima bint-i Eci Ohan	382 guruş	313 guruş
14	38	174	29 Muharrem	Nikolo veled-i Papa	755 guruş	735guruş
15	38	175	19 Muharrem	Heyna bint-i Artin	2156 guruş	2087 guruş
16	38	178	15 Zilhicce 1256	Eci A fram veled-i	9960 guruş	-zimmet 263 guruş
17	38	179	25 Muharrem	Lui veled-i Othoro	585 guruş	569 guruş
18	38	182	23 Safer 1257	Eci Hristofi veled-i	1534 guruş	1493 guruş
19	38	183	25 Safer 1257	Mihail veled-i Zorzi	2568 guruş	2500 guruş
20	38	185	9 Şevval 1256	Hristollo bint-i Luizu	2877 guruş	2800 guruş
21	38	186	11 R.evvel 1257	Lino bint-i Fransisko	70 guruş	68 guruş
22	38	191	3 R.ahir 1257	Eci Hristan bint-i	3104 guruş	3201guruş
23	38	194	14 R.ahir 1256	Veled-i Papa Yorgi	180 guruş	175 guruş
24	38	196	21 R.ahir 1257	Egir veled-i Kakolli	160 guruş	155 guruş
25	38	197	29 Zilhicce 1257	Nikolo veled-i	305 guruş	296 guruş
26	38	204	29 Zilkade 1257	Vasili veled-i Hristofi	3000 guruş	2920 guruş
27	38	205	3 Zilhicce 1257	Eci Petro veled-i	16339 guruş	15906 guruş
28	38	207	16 C.evvel 1257	Çirkako veled-i Yani	107 guruş	94 guruş
29	38	209	1 C.ahir 1257	Togodosi veled-i	6183 guruş	6019 guruş
30	38	209	10 C.ahir 1257	Luiza veled-i Yorgi	716 guruş	697 guruş
31	38	210	9 C.ahir 1257	Sava veled-i Mihail	600 guruş	584 guruş
32	38	210	9 C.ahir 1257	Eci Anezo bint-i Eci	699 guruş	680 guruş
33	38	213	15 C.ahir 1257	Eci Hristofi veled-i	8541guruş	8314 guruş
34	38	220	22 Şaban 1257	Maryo bint-i Salomo	1442 guruş	1404 guruş
35	38	221	20 Ramazan 1257	Yani veled-i Papa	1000 guruş	973 guruş
36	38	221	5 Şevval 1257	Ecine bint-i Eci Luka	200 guruş	194 guruş
37	39	4	19 Zilhicce 1257	Eci Yasefi veled-i	3398 guruş	3308 guruş
38	39	5	3 Zilhicce 1257	Mihail veled-i Çirkako	1450 guruş	1411 guruş
39	39	6	15 Muharrem	Kiryako veled-i	3074 guruş	2292 guruş
40	39	9	5 Safer 1258	Papa Ohtori veled-i	4715guruş	4590 guruş
41	35	-	7 Recep 1289/10	Filyos veled-i İstefan	9477 guruş	9358 guruş
42	35	306	15 Şevval 1289	Hristoforo veled-i	8000 guruş	7880 guruş
43	35	409	3 Muharrem 1291	Anita bint-i Papas	6990 guruş	6757 guruş

Toplam: 130.638 guruş

(ortalama 3266 guruş) 108.899: % 83

TABLO 3. MÜSLİM TEREKE KAYITLARI VE YEKÛN MİKTARLARI

DEFT ER NO	SAY FA NO	TARİH	TEREKE SAHİBİ	CEM' AN	BA Kİ
---------------	--------------	-------	---------------	------------	----------

					LİTKASİ M
38	1	25 Zilhicce 1254	Baflı Hacı Hüseyin Efendi bin Mustafa	36975 9 guruş	2612 83 guruş
38	9	27 Muharrem 1255	İbrahim Sırrı Efendi bin Hacı Hüseyin Ağa	1394 guruş	-
38	10	2 Şaban 1257	Baflı Hacı Hüseyin Efendi bin Mustafa sonraki varislere	671 guruş	652 guruş
38	11	6 Safer 1255	Hacı Ahmet bin Hüseyin Çavuş	4164 guruş	2858 guruş
38	15	11 R. Evvel 1255	Züleyha bint-i Hacı Abdullah Necip Efendi	20551 guruş	1988 7 guruş
38	19	23 R. Evvel 1255	Fatma bint-i Süleyman	1488 guruş	1435 guruş
38	20	27 R. Evvel 1255	Osman bin Derviş Kethüda	4976 guruş	3638 guruş
38	33	15 R.ahir 1255	Emetullah bint-i Hasan	1702 guruş	892 guruş
38	39	9. C.ahir 1255	Limasol Zabiti İbrahim Ağa bin Halil	71037 guruş	-
38	41	15 C.ahir 1255	Mehmed Kavas bin İsmail	3917 guruş	365 guruş
38	41	18 C.ahir 1255	Asitaneli Halil Ağa bin Abdullah	623 guruş	571 guruş
38	49	2 Receb 1255	Boyacı Hacı Yusuf Ağa	10438 guruş	144 guruş
38	51	7 Receb 1255	Fatma bint-i İbrahim	1658 guruş	1553 guruş
38	62	25 Şaban 1255	... bint-i Hasan Ağa	18182 guruş	1766 5 guruş
38	64	11 Ramazan 1255	Bakkal Altıparmak Hacı Osman	8553 guruş	821 guruş
38	65	21 Ramazan 1255	Mustafa Raif Ağa bin Besim	1886 guruş	683 guruş
38	72	24 Şevval 1255	Fatma bint-i Hacı Mehmed	4566 guruş	3931 guruş
38	73	25 Şevval 1255	Derviş Mehmed bin Mahmud	6394 guruş	1647 guruş
38	136	17Şaban 1255	İbrahim bin Kasap deli Hacı Yusuf	2223 guruş	581 guruş
38	74	1 Zilhicce 1255	Hafız Hüseyin bin Hacı Mustafa	7997 guruş	4559 guruş
38	75	27 Şevval 1255	Ayşe bint-i Mustafa	4287 guruş	2659 guruş

38	77	3 Zilkade 1255	Havva bint-i Ali	4133 guruş	395 guruş
38	78	29 Zilhicce 1255	Debbağusta Şerif bin Hüseyin	1197 guruş	157 guruş
38	88	15 Zilhicce 1255	Süleyman Ağa bin Ama Hafız	1001 guruş	71 guruş
38	89	16 Zilhicce 1255	Abdülkadir bin Asım	1785 guruş	1753 guruş
38	92	10 Muharrem1256	Magosa Müdürü Abdurrahman Ağa	3892 guruş	216 guruş
38	93	20 Muharrem 1256	Hatice bint-i Hasan	3082 guruş	216 guruş
38	95	29 Muharrem 1256	Fetvacıoğlu Mustafa	4743 guruş	2863 guruş
38	98	4 Safer 1256	OsmanAğa bin Mustafa	1683 guruş	1616 guruş
38	106	4 R.ahir 1256	Hasan bin Kartal Osman	3143 guruş	1735 guruş
38	99	15 Safer 1256	Emine bint-i İbrahim	350 guruş	334 guruş
38	108	4 R.ahir 1256	Baf Kazası Müdürü Mahmud Bey	2973 guruş	1866 guruş
38	109	19 Şevval 1256	Yusuf bin Abdullah	696 guruş	618 guruş
38	119	25R.ahir1 256	Pabuşçu Hüseyin bin Hacı Hasan	2301 guruş	17 guruş
38	120	26 R.ahir 1256	Debbağ Hacı Mustafa bin İbrahim	4548 guruş	4248 guruş
38	122	10 C.evvel 1256	Karahasan bin Mehmed	2443 guruş	2184 guruş
123	113	29 C.ahir 1256	Müsevvid Ömer Efendi bin Mehmed	15266 guruş	1465 8 guruş
38	129	27C.ahir 1256	Süleyman bin Ramazan	5130 guruş	4994 guruş
38	133	27Şaban 1256	Selim Ağa bin Abdullah	1721 guruş	972 guruş
38	135	23 Şaban 1256	Köse Ali bin İbrahim	959 guruş	811 guruş

Toplam: 543636 guruş : (Ortalama 13575) 387778 : % 71

543636 – 369759=173877 (ortalama:3690 guruş)

Genel yekûn miktarı olan 543636 guruştan yapılan 369877 guruşluk çıkarma işlemi tablonun ilk sırasında yer alan ve muhtemelen ve bu açıdan eşraf görünümünde olan şahsın istisnai konumda değerlendirilmesi dolayısıyladır. Bunun dışında tablonun genel verileri ortalamayı daha sağlıklı yansıtmaktadır. Tablo verilerine genel olarak bakıldığında gayri müslim kesimin mal varlığının Müslüman kesimin mal varlığına göre nisbî bir düşüklüğünün olduğu görülmektedir. Yaklaşık 400 guruşluk bir fark bulunmaktadır. Bu durum genel olarak 18. Yüzyıl sonlarına kadar bu şekilde seyretmiştir. Var olan nisbi farklılıkta II. Mahmud (1808-1838) döneminde Navarin Savaşı'ndan (1827) sonra mali ıslahatlar sırasında Hristiyanlardan alınan haraç vergisinin ondört guruştan otuz guruşa çıkarılmasının bir parça etkisi olabilir¹³. Bu durum modernleşme (Tanzimat) döneminden itibaren değişmeye başlamıştır. Özellikle 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması'ndan sonraki dönemlerde yabancı devletler ticari ilişkilerinde İmparatorluğun genelinde olduğu burada da daha çok gayrimüslim kesimi muhatap almışlardır. Reform döneminde ve daha sonraki İngiliz işgali döneminde ise bu durum artarak devam etmiştir. Tabloya yansıyan bir başka husus ise gayri müslim tereke kayıtlarında son aşamada toplam yekûn içindeki borç ya da zimmet miktarının Müslümanlara oranla düşük sevide olduğudur. Öte yandan Müslim tereke kayıtlarının bazılarında tereke taksimimin nihai aşamasında borç ya da zimmet dolayısıyla hiç mal varlığının bulunmadığı görülmektedir¹⁴. Bu oran yaklaşık % 4.5 civarındadır.

Tablodaki verileri göz önünde bulundurarak en yüksek ve en düşük gelir gurubundan olan tereke kayıtlarından spesifik iki örnek ele alındığında ekonomik durum ile ilgili daha yakın bilgilere ulaşılabilmektedir. Bu cümleden olarak Tanzimat dönemi başlarında gayrimüslim tebaa içinde tereke kayıtlarına göre yüksek gelir gurubundan olan şahsın mal varlığı şu şekildedir:

Lefkoşa'nın Fenaromeni mahallesinden vefat eden Mumcu Eci Çirkako veled-i Eci Yorgi'nin, vârislerine taksim edilen terekesi.

Fenaromeni mahallesinde sâkin olup bundan akdem mürd olan Mumcu Eci Çirkako veled-i Eci Yorgi nâm hâlikin verâseti zevce-i menkûhası Eci Şevine bint-i Eci Sava ile sulbiye kebire kızları Katrina ve İlini ve Atna ve sulbî sağır oğulları Yanaci ve Kostanti'ye lede'l-inhisâr sağır-i mersûmların kıbel-i şer'eden mansûb vasîleri Yağcıbaşı Eci Yani veled-i Yakomi nâm zimmî ma'rifeti ve ma'rifet-i şer'le ve verese-i sâ'ire ma'rifetleri ile tahrîr ve terkîm ve ba'de ihrâci'l-masârîfâti's-sahîha bâkî beyne'l-verese bi'l-farîzati's-şer'îyye tevzî' u taksîm olunan tereke-i hâlik-i mesfûr defteridir ki ber-vech-i âfî zikr u beyân olunur.

Hurrire fi'l-yevmi's-sâdis min şehri Rebî'u'l-âhir li-seneti hamse ve hamsîn ve mi'eteyn ve elf.

Çuval, 2 adet 47 guruş	Gönlik, 24 kıyye 135 guruş	Pirinç, 71 kıyye 182 guruş, 33 para
Sisam, 16,5 kıyye 28 guruş, 35 para	Böğrülce, 48 kıyye 27 guruş, 24 para	Mercimek, 72,5 kıyye 72,5 guruş

¹³ Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999, s. 33.

¹⁴ *KŞŞ*, 38/9. ; *KŞŞ*, 38/39.

Kalıp balmumu 37,5 kıyye 750 guruş	Dökme balmumu, 23 kıyye 437 guruş	Mum kiri, 4,5 kıyye 30 guruş, 35 para
Diğer bir mikdâr mum kiri 44 guruş, 25 para	Zenbil, 2 aded 2 guruş	Çekmece, 1 aded 12 guruş
Boyalı iplik 22 guruş	Kantar, 1 aded 40 guruş	Mum fitili, 62 aded 64 guruş
İplik, 21 kıyye 212 guruş, 25 para	Muma batmış fitil 42 guruş	Dolab, 1 aded; Bez, 1 top Akçe tahtası, 1 aded 98 guruş, 10 para
Lamincana, 3 aded 34 guruş	Bir mikdâr tütün 13,5 guruş	Çörekotu 5 guruş, 1 para
Etmek tahtası, 3 aded 10 guruş	İplik, 2 kıyye 20 guruş, 10 para	Mum, 12 kıyye, 150 dirhem 228 guruş, 37 para
Zenbil, 2 aded 2 guruş	Tencere ma'a kapak, 2 aded 49 guruş	Tencere, 1 aded Tava, 2 aded Köhne leğen, 1 aded 50 guruş
Küp, 1 aded derûnunda birâz hellüm 15 guruş	Tabak, 22 aded Küp, 1 aded Tencere kapağı, 1 aded 23 guruş	Karaman maltızı, 1 aded 31 guruş
Küp, 1 aded Çekmece, 1 aded 23 guruş	Köhne hurdevât Demir sahan, 1 aded 25 guruş	Küp, 1 aded ma'a derûnunda vâki' bir mikdâr zeyt yağı 21 guruş, 5 para
Tekne, 2 aded Eski desti, 4 aded 9,5 guruş	Sitil ma'a dolap, 1 aded 41 guruş, 30 para	Böğrölce, 14 kıyye 19 guruş, 10 para

Küp, 1 aded ma'a içinde birâz tarhana 13 guruş, 2 para	Mum ocağı, 2 aded 93,5 guruş	Kazgan, 1 aded Kefce, 1 aded Süzecek, 1 aded 155 guruş
Terâzi, 1 aded ma'a derâhim 49 guruş	Diğer terâzi, 1 aded ma'a vukiyye 20 guruş	Sandık, 1 aded Küçük küp, 3 aded Tekne, 1 aded 41 guruş, 30 para
Arı koğanı, 19 aded 20 guruş	Küçük vezne, 1 aded ma'a derâhim 13 guruş, 10 para	Balta, 1 aded; Keser, 1 aded Kelpeden, 1 aded 8 guruş, 10 para
Bir mikdâr hatab ve bir mikdâr tahta ve desti; 5 aded 37 guruş, 11 para	Sîm tas, 1 aded 118 guruş	Enfiye kutusu gümüşlü 37,5 guruş
Şam'dân, 4 aded 20 guruş	Tepelik, 1 aded Gümüşlü kadeh, 1 aded 37 guruş, 10 para	Zencirli kutu, 1 aded 10 guruş, 5 para
Sâ'at, 1 aded 40 guruş	Yüzük, 4 aded Mühür, 1 aded Düğme, 1 aded 20 guruş, 12 para	Altun yüzük, 1 aded Enfiye kutusu, 1 aded 19 guruş, 1 para
Çubuk ma'a takım, 4 aded 70 guruş, 1 para	Sağır sandık, 2 aded 40 guruş	Kapu kilidi, 1 aded Ezmlari, 1 aded 9 guruş, 11 para
Demir terâzi, 2 aded 26 guruş, 10 para	Def'a çekmece, 1 aded ve hurdevât-ı sâ'ire 18,5 guruş	Fener, 1 aded; Küçük kapu kilidi, 1 aded 13 guruş, 18 para
Küp, 4 aded; Tavla, 1 aded 14,5 guruş	Bir mikdâr fasulye 23,5 guruş	Dolap, 2 aded 120 guruş

Mangal, 1 aded 15 guruş	Yağ küpü, 1 aded 50 guruş	Kazgan, 1 aded Kefce, 1 aded Süzecek, 1 aded Desti, 1 aded 61 guruş
Şalvar, 1 aded Sarka, 1 aded 85 guruş, 1 para	Cebe, 1 aded 36 guruş	Köhne diğer şalvar, 1 aded Cebe, 1 aded 36 guruş
Arı koğanı, 30 aded 150 guruş	Nakd-i mevcûd 168 guruş, 18 para	Mahalle-i mezbûrede vâki' mülk menzil, 1 bâb 2325 guruş
Menzil-i mezbûr hizâsında mülk dükkân, 1 bâb 525 guruş	Mahalle-i mezbûrede mülk menzil arsası, 1 aded 730 guruş	Na'iband Hacı Ahmed dükkânı hizâsında mülk berber dükkânı, 1 bâb 1000 guruş
Agirdacı karyesinde vâki' mülk zeytun eşcârı 40 sâk 400 guruş	Köhne sandık, 3 aded 30 guruş	

Cem'an yekûn tereke-i hâlik-i mersûm: 9571 guruş, 2 para.

Resm-i kısmet 239 guruş 10 para	Kaydiye 14 guruş, 10 para
------------------------------------	------------------------------

Fürû-nihâde: 253 guruş, 20 para.

[Yekûn]: 9317 guruş, 22 para.

Mezkûr menziller ile dükkân ve arsa ve zeytun eşcârları beyne'l-verese ibkâ olunmağla bahâları tenzîl: 4985 guruş.

Bâkî li't-taksîm: 4337 guruş.

Hisse-i zevceti'l- mersûme Eci Şevine 542 guruş, 7 para	Hisse-i binti'l- mersûme Katrina 542 guruş, 7 para	Hisse-i binti'l- mersûme İlini 542 guruş, 7 para
---	--	--

Hisse-i binti'l- mersûme Atna	Hisse-i ibni'l- mersûm Yanaci	Hisse-i bini'l- mersûm Kostanti
542 guruş, 7 para	1084 guruş, 14 para	1084 guruş, 14 para
Kûsr: 6 para		

Hurrire be-ma'rifeti's-şer' ve'l-vasî.

Mehmed Emîn el-Müvellâ-hilâfeten be-medîne-i Lefkoşa nemmakahu'l-fakîr ileyhi azze şânuhû gufîra-anh.¹⁵

Tablodaki verilerden de görüldüğü gibi adı geçen şahıs bu dönemin gayrimüslim standartlarına göre oldukça varlıklı bir konumda bulunmaktadır. Bu şahsın gelir durumu ve mal varlığı genel ortalamanın çok üzerindedir. Bir fikir vermek açısından aynı dönemlerde Anadolu'da Ödemiş kasabasında en yüksek gelir grubundan seçilmiş on kişinin gelir durumuyla ilgili olarak ortalama rakam yaklaşık 4.100 guruştur¹⁶. Bu açıdan bakıldığında Kıbrıs'ta gayrimüslimler içinde varlıklı kesimin mal varlığının ve gelir durumunun aynı durumdaki Anadolu standartlarıyla yakın olduğu görülmektedir.

Bu durumun tersine olarak en düşük gelir grubundan bir örneğe bakıldığında ise tablo şu şekilde görünmektedir:

*Lefkoşa'nın Kafesli mahallesinden vefat eden Lino bint-i Franzisko'nun, vârislerine taksim edilen terekesi*¹⁷.

Kafesli mahallesinde mütemekkiye olup bundan akdem mürd olan Lino bint-i Franzisko nâm hâlikenin verâseti zevci Togori veled-i Dimitri ile anası Hristino ve sadrî sağır oğlu Penai nâm sağire ba'de'l-inhisâr sağır-i mezbûrun velîsi babası merkûm Togori nâm zimmî tarafından vekîli Kuyumcu Dimitri ihbâriyle tahrîr u terkîm ve ba'de ihrâci'l-masrûf bâkî verese-i mezbûre beynlerinde tevzî'u taksîm olunan tereke-i hâlike-i mesfûre defteridir ki ber-vech-i âtî zikr u beyân olunur.

Hurrire fi'l-yevmi'l-hâdî aşar min şehri Rebî'u'l-evvel li-seneti seb'a ve hamsîn ve mi'eteyn ve elf.

Köhne kapaklı tencere, 1 aded	Eski küçük döşek, 1 aded	Sandık, 1 aded
15 guruş	5 guruş	10 guruş
Mahalle-i mezbûrede kâ'in bir bâb mülk menzilde südüs hisse-i şâyi'ası 40 guruş		

Cem'an yekûn: 70 guruş.

Resm-i kısmet fûrû-nihâde: 1 guruş, 30 para.

¹⁵ KŞŞ, 38/32-1.

¹⁶ Tevfik Güran, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 172.

¹⁷ KŞŞ, 38/186, 11R.evvel 1257.

[Bâkî]: 68 guruş, 10 para.

Hissetü'z-zevci'l- mersûm Togori	Hissetü'l-ümmi'l- mesfûre Hiristino	Hissetü'l-ibni'l- mezbûr Penai
17 guruş, 2 para	11 guruş, 15 para	39 guruş, 33 para

Tereke kaydından da görüldüğü gibi söz konusu şahıs ekonomik bakımdan son derece yoksul bir durumda görünmektedir. Bu oran en düşük gelir seviyesindeki durumu göstermektedir. Genel ortalama 3000 guruş seviyelerindedir. Gayri müslim tereke kayıtlarında dikkat çeken bir husus da tereke sahiplerinin bazılarının önemli miktarlarda borç ve zimmet durumlarıyla karşı kaşıya bulduklarıdır. Bu oran genele vurulduğunda % 10 civarındadır. Bu durum gayri müslim tebaa içindeki yoksul kesimin yaşam standartlarıyla ilgili sıkıntılı bir durumun işareti olarak görülebilir.

Konumuzla ilgili bir başka kaynak grubu olan temettuat kayıtlarına göre arsa, çiftlik, bağ, bahçe mezraa, harman vs. mevcudunda Müslümanların nüfuslarına göre daha fazla oranda araziye sahip oldukları görülmektedir. Bu açıdan oran % 42 müslim, % 58 gayri müslim şeklindedir. Tereke kayıtlarındaki Müslüman kesimin gelir üstünlüğünde bunun da payı vardır¹⁸.

Kıbrıs'ın ekonomisinin temeli tarıma dayalıdır. Milli gelirin % 22'si tarım, % 22'si madencilik ve endüstri, % 16'sı kamu hizmetleri, % 10'u ticaret geri kalanı da diğer hizmetlerden temin ediliyordu. Arazinin % 60'ı tarıma elverişli olup bunun 1/3'ü tahıl ekimine ayrılmış baklagiller ve patates ondan sonra gelmektedir. Adanın özellikle güneyinde meşhur Kıbrıs şarabının üretildiği üzümün yetiştirildiği bağlar gayri müslim kesimin önemli gelirleri arasında yer almıştır. Bunun yanı sıra tütün, zeytin, harnup, nar, limon, elma, şeftali ve armut da önemli gelir kaynakları arasındadır¹⁹.

Sonuç:

Tereke kayıtlarındaki verilere göre bu dönemde gayri Müslimlerde sosyal hayat açısından bakıldığında çok geniş olmayan bir aile yapısının mevcut olduğu görülmektedir. Ailelerde ortalama çocuk sayısı 2.57 civarındadır. Bu rakam imparatorluk genelinde ortalama 2.49, Müslümanlarda ise, 2.31 seviyelerindedir²⁰. Bu açıdan dikkat çekici bir başka husus da boşanma oranının yüksekliğidir ki bu oran yaklaşık % 40'lar seviyesindedir. Yine 38 nolu defter kaydına göre 4 adet ihtida vakasına rastlanılmıştır²¹.

Ekonomik açıdan bakıldığında suyun kısıtlı olması dolayısıyla ziraatin sınırlı düzeyde seyrettiği görülmektedir. Bu nedenle daha çok kuru tarım yapılmakta ve araziler sık sık nadasa bırakılmaktadır. Adanın bazı bölgelerinde saray için şeker kamışı üretilmekte, bunun yanı sıra dış piyasa değeri yüksek olan kırmızı boya (kök boya) bitkisi üretilen mallar arasındadır²². Bunların yanında zeytinyağı ve ipek böcekçiliği de ada halkının ekonomik faaliyetlerindedir. Nitekim tereke kayıtlarında mal varlığı konusunda dut ağacı ve zeytin ağacı isimlerine sıklıkla rastlanılmaktadır.

¹⁸ *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs*, s. xxxviii.

¹⁹ *A.g.e.*, s. 7.

²⁰ Ömer Demirel ve diğerleri, "Osmanlılarda Ailenin demografik Yapısı", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*?, Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu, Ankara 1992, s. 118.

²¹ *KŞŞ*, 38/78-65; *KŞŞ*, 38/96-86; *KŞŞ*, 38/96-87.

²² Ali Efdal Özkul, *Kıbrıs'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi 1725-1750*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 393.

Hayvancılık yine ada halkının temel ekonomik faaliyetleri arasında yer almaktadır. Büyük baş hayvancılıkta özellikle boz ve beyaz merkep, inek, deve, siyah katır, at önde gelen varlık türlerindedir. Küçükbaş hayvancılığında evcil hayvanlar ve koyun, keçi bulunmaktadır. Yine tereke kayıtlarından da görüldüğü gibi arıcılık önemli bir gelir kaynağıdır. Çarşı ve pazarlardaki ekonomik hayat fiyat kontrol sistemi olan narh kayıtlarıyla sürekli denetim altında tutulmaya çalışılmıştır²³.

Sonuç olarak Kıbrıs tereke kayıtları verileri genel olarak değerlendirildiğinde Tanzimat dönemi başlarında gayrimüslim kesimin sosyo ekonomik durumunun, imparatorluğun modernleşme öncesindeki genel koşullarını yansıtacak şekilde bir tarım toplumu hüviyetinde bulunduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bölgenin bu açıdan yapılabilecek değerlendirmelerin ve analizlerin, ülkenin genel durumundan bağımsız ele alınamayacağı gerçeği ortadadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri:

KSS, 38/32.

KSS, 38/9.

KSS, 38/39.

KSS, 38/32-1.

KSS, 38/70-52.

KSS, 38/54-42.

KSS, 38/53-40.

KSS, 38/78-65.

KSS, 38/96-86.

KSS, 38/96-87.

KSS, 38/186.

Makale ve kitaplar:

BALTACI, Cahit, “Şer’iyye Sicillerinin Tarihsel ve Kültürel Önemi”, *Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu*, İstanbul ts.

ÇADIRCI, Musa, “Serasker Hüseyin Avni Paşa’nın Terekesi”, *Belgeler*, C.11, S.15, Ankara 1979.

DEMİREL, Ömer, vd., “Osmanlı Anadolu Ailesinde Ev, Eşya ve Giyim Kuşam (XVI-XIX. Yüzyıllar)”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C.II, Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu, Ankara 1992.

²³ KSS, 38/53-40; KSS, 38/54-42; KSS, 38/70-52.